

פנינים משולחן רבינו הגאון

רבי אברהם גנחובסקי זללה"ה

חג הפסח תש"פ • גליון שע"ד

לע"נ הרבנית הצדקנית מרת אסתר הדסה ע"ה בת הר"ר רפאל יונה זצ"ל

ענף א' - הגדה של פסח

ענף ב' - ליל הסדר

ענף ג' - כרפס ומרור

ענף ד' - אפיקומן

ענף ה' - ברכת הפסח

ענף ו' - איסור חמץ

ענף א' - הגדה של פסח

לא נתן לנו את התורה

אלו קרבנו להר סיני ולא נתן לנו את התורה דינו. וצריך עיון מה היה התועלת בהר סיני בלא קבלת התורה.

א. ההלכה נקבעת לפי חכמי התורה

יש לבאר לפי מה שמביא בקצות החושן בהקדמה מדרשות הר"ן (דרוש ז') דחסד השם שההלכה נקבעת לפי דעת חכמי התורה, ובידינו לעיין ולהקשות בתורה. מעתה זהו ולא נתן "לנו", שהיינו מקבלים את התורה בלי שיהא לנו מעלות אלו בתורה.

ב. חוקיו ומשפטי ישראל

הנה לנכרים ליכא הני מעלות, וכמו שכתב בפנים יפות (סוף פרשת בא) על הקרא "מגיד דבריו ליעקב חוקיו ומשפטי ישראל" שהקב"ה מגיד לישראל חוקיו ומשפטי, דהיינו שחוקיו הם דברים הנפלאים והקושיא שיפול בלב אדם ומתוך כך מתבונן בטעמים העמוקים שהם המשפטים, אבל ממשיך הקרא "ולא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום", שבנכרים הקב"ה נותן בלבם קושיות שהם נקראים חוקים אבל אינו מודיעם המשפטים.

ג. אתה בחרתנו

הנה אמרינן בקידוש טוב "אשר בחר בנו" אבל לא בקידוש בשבת. ומביא בט"ז (סי' רע"א ס"ק י"ג, מהבית יוסף בשם אורחות חיים) דשבת ניתנה כבר מקודם במרה, והקב"ה עדיין לא בחר בנו לגמרי עד אחרי מתן התורה. [וכמו כן יש לבאר הא דרק בתפילות דיום טוב אמרינן אתה בחרתנו].

ומה היתה הבחירה במתן תורה, ביארו בקדמונים דהבחירה היתה שנתן לנו האפשרות לחדש בתורה, וזה הברכה "אשר בחר בנו מכל העמים" שיש לנו חלק דידן בתורה.

[וכן מפרשים בעוד דרך, דאומרים אתה בחרתנו רק במועדים שישאל מקדשים, משא"כ לענין שבת. אך אם כן תיקשי בראש חודש אמאי לא אמרינן אתה בחרתנו].

סיפור יציאת מצרים

הנה יש מצוה של אכילת מצה ומרור, וגם יש מצוה מן התורה לספר ביציאת מצרים, וזה ילפינן מהפסוק של והגדת לבנך ביום ההוא. והנה איתא בהגדה של פסח, יכול מראש חודש, תלמוד לומר "ביום ההוא", אי "ביום ההוא" יכול מבעוד יום, תלמוד לומר "בעבור זה",

בעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך.

ולכאורה קשה, מאי סלקא דעתך יכול מבעוד יום, הא כתיב והגדת לבנך ביום ההוא לאמר, ואם כן איזה הוה אמינא יש שיהא אפשר מבעוד יום, הרי המצוה היא בט"ו ניסן דהיינו "ביום ההוא" של הגאולה, ואיזה הוה אמינא יש שנוכל לומר הגדה של פסח מבעוד יום, ושעל זה אומר ההגדה שבגלל שכתוב מצה ומרור מונחים לפניך, אז אי אפשר מבעוד יום, ובלי זה הוה אמינא שאפשר מבעוד יום. וזה קשה מאד.

א. נפקא מינה לענין תוספת

הנה מה שנראה להסביר ליישב קושיא זו, דהנה יש דין של תוספת שבת ותוספת יום טוב, ולכן הדין שאפשר לעשות קידוש של שבת ושל יום טוב אפילו מבעוד יום, בגלל הדין של תוספת, ויוצא בזה מצוות קידוש.

וממילא היה הוה אמינא, שאם כבר קיבל תוספת יום טוב לפני פסח, ויש לזה דין של פסח, שיוכל לקיים מצות סיפור יציאת מצרים, ולכן אמרינן יכול מבעוד יום.

ועל זה אומר ההגדה, שמצוות סיפור יציאת מצרים בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך. [וכן מובא בשם הגר"י].

ב. תירוץ ר"י מקורבי"ל

הנה זה יהא מובן בהקדם דברי תוספות בפסחים (צ"ט ב' ד"ה עד), דהנה הקשו שם תוספות, אמאי קתני במתניתין ריש פרק ערבי פסחים (שם) שלא יאכל מצה אדם עד שתחשך, הא פשיטא. ועוד הקשו, מדוע לענין שבת ויום טוב לא אמרינן בגמרא דיכול לקיימו רק עד שתחשך.

ותירצו בשם הר"י מקורבי"ל, דבאמת בשבת ויום טוב יוכל לקיים מצות סעודה גם מבעוד יום, בגלל הדין של תוספת שבת ויום טוב, אבל במצה, כיון דלענין קרבן פסח, אמרינן בתורה "ואכלו את הבשר בלילה הזה" דצריכים דוקא לילה, ומצה הוקש לפסח, אם כן דוקא בפסח אמרינן עד שתחשך. זה תירצו בשם הר"י מקורבי"ל.

ג. תירוץ רבינו יהודה

עוד תירצו בשם רבינו יהודה, דיש לומר דגם בשבת ויום טוב אפשר לקיים סעודת שבת ויום טוב רק בלילה, ודין תוספת שבת ויום טוב הוה רק לענין קידוש אבל לא לענין שאר מצוות. ובתוספות הביאו דבירושלמי מבואר כרבינו יהודה.

הנה יוצא מדברי התוספות, שיש מחלוקת בין הר"י מקורבי"ל ורבינו יהודה אם בתוספת יום טוב ושבת אפשר לקיים מצוות שבת ויום טוב, לדעת הר"י מקורביל אפשר חוץ ממצה, ולדעת רבינו יהודה

אי אפשר. [נועין ברא"ש (פסחים פ"י ס"ב) שהביא רק שיטת הר"י מקורב"ל].

ד. הוה אמינא דיועיל תוספת

עכשיו נחזור לדברי הגדה של פסח, דאמרין יכול מבעוד יום, והקשינו מהו ההוה אמינא, אלא התירוץ דאירי שקיבל תוספת, וסלקא דעתך שיוכל אז לקיים המצוה, ועל זה אומר ההגדה, שהרי סיפור יציאת מצרים הוא "בעבור זה" בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך, והרי במצה ומרור הכל מודים דבעין לילה, ואם כן יוצא לנו חידוש דבסיפור יציאת מצרים לא יועיל תוספת כמו לענין מצה. ואם כן מבואר היטב דברי ההגדה.

אבל פירוש זה אתי שפיר היטב רק לדעת הר"י מקורב"ל, אבל לדעת רבינו יהודה דדין תוספת לא מועיל לסעודת שבת וסעודת יום טוב, ואם כן מועיל רק לקידוש ולא לדברים אחרים, אם כן לדעת רבינו יהודה הדרא קושיא לדוכתיה, איזה הוה אמינא יש שיאמר הגדה של פסח מבעוד יום.

ה. לומר דשאני סעודה דרק בלילה

לכאורה היה אפשר לבאר דעת רבינו יהודה, דלעולם מהני תוספת גם לשאר מצוות, אלא קסבר דדוקא סעודת שבת דינה רק בלילה. והיה ניחא בזה הא דלקידוש מהני תוספת, דהרי קידוש אינה מצוה הלילה דאפשר גם ביום אם לא קידש בלילה. מעתה אתי שפיר גם לרבינו יהודה דהוה אמינא דגם סיפור יציאת מצרים בתוספת וכהנ"ל. אך לא נראה כן כלל, והרי חזינן דבלא אכל סעודה בלילה, חייב לאכול ביום, דומיא דקידוש. וגם אטו בסעודות שבת לילה כתיב, והלכך אין לומר כן כלל.

ו. פירוש הרוקח

אך הנה מבואר בהגדה של פסח עם פירוש הרוקח (לר' אלעזר מגרמיזא מבגלי התוספות) וזה לשונו, יכול מבעוד יום, ביום ארבעה עשר שבו שוחטין פסחיהם, מועד צאתך ממצרים, שבין הערבים טעון אגדה, תלמוד לומר בעבור זה, עד כאן לשונו. [וכך כתב בפירוש הראב"ן. וכן בפירוש ברכת השיר למהר"ל צינץ]. יוצא מזה, דההוה אמינא לומר הגדה מבעוד יום, היא בגלל שחיתת הפסח.

וזה כמו שכתב רבינו יהודה (מובא בתוספות שם) דהא דהמשנה צריך לכתוב משתחשך על אכילת מצה, משום דסלקא דעתך דמשום שחיתת הפסח יכול לאכול מצה מקודם.

ואם כן לפי זה אתי שפיר היטב ההגדה לפי ב' השיטות.

ז. בבין השמשות מקיים מחמת תוספת

הנה כתב בשער הציון (סי' רצ"ט סק"ב) לענין מי שלא אכל סעודה שלישית עד בין השמשות, דיש לומר שיאכל גם בבין השמשות, דשרינן ספק איסור דרבנן [דאסור לאכול משתחשך עד שיבדיל] מפאת ספק מצוה דרבנן דסעודה שלישית.

וצריך עיון הא הוה ודאי מצוה מפאת תוספת שבת, למאי דמעיקר הדין נקטינן כהר"י מקורב"ל.

[ואף אם נחשוב לספיקא את פלוגת מהר"י מקורב"ל ורבינו יהודה החסיד, הכא איכא ספק ספיקא לקולא דהרי דילמא ימא].

ונפקא מינה בזה דאם התחיל לאכול פחות מכזית קודם השקיעה בכניסת השבת, לדעת הר"י מקורב"ל שפיר קיים סעודת שבת מפאת תוספת.

ח. לענין מצוות סוכה

הנה יש לעיין בתוספת יום טוב הראשון דסוכות לפניה, אם אוכל בסוכה האם מקיים מצוה דסוכה, דמצוה דט"ו ט"ו ודאי אינו מקיים, דהתם איתקש למצה, אך האם יקיים מיהת מצוה אכילה בסוכה לענין שיוכל לברך לישב בסוכה.

ולכאורה יהא תליא בפלוגת הר"י מקורב"ל ורבינו יהודה החסיד, ולמאי דקיימא לן מעיקר הדין כהר"י מקורב"ל, אם כן יוכל לברך לישב בסוכה. וצריך תלמוד.

ובתוספות בכתובות (מ"ז א' ד"ה דמסר) איתא דמצוות שמחה לא נהגא בתוספת. וזה לכאורה כרבינו יהודה החסיד.

יציאת מצרים כל הלילה

הנה למה שנתבאר לעיל, דמצות סיפור יציאת מצרים הוקשה למצוות מצה, ולכן אין שייך האי מצוה בתוספת שלפניה, הנה לפי זה יהא גם כן חידוש לענין אחר חצות:

א. עד חצות או כל הלילה

דהנה איתא (ברכות ט' א') פלוגת רבי עקיבא ורבי אלעזר בן עזריה לענין זמן פסח ומצה, דעת רבי עקיבא דמן התורה כל הלילה, אבל דעת רבי אלעזר בן עזריה דמן התורה רק עד חצות.

והשתא נמצא דלר' עקיבא יהא זמן סיפור יציאת מצרים כל הלילה, משא"כ לרבי אלעזר בן עזריה רק עד חצות.

ב. היו מסובין בבני ברק

הנה לפי זה ביאר בספר קהילות יעקב (ח"ח סי' מ"ד, ברכות ס"ג) דברי ההגדה של פסח דאמרין מעשה ברבי אליעזר ורבי יהושע ורבי עקיבא ורבי טרפון ורבי אלעזר בן עזריה שהיו מסובין בבני ברק והיו מספרים ביציאת מצרים כל הלילה וכו'.

ולכאורה קשה למאי נפקא מינה איתא דהיו מסובין בבני ברק.

ותירץ הקהילות יעקב, דהא יש להקשות דאחד מן החכמים היה רבי אלעזר בן עזריה, והרי הוא סבירא ליה דאכילת מצה עד חצות, ואם כן גם סיפור יציאת מצרים עד חצות וכמו שנתבאר, ואם כן קשה למה רבי אלעזר בן עזריה סיפר ביציאת מצרים כל הלילה.

ולכן תירץ בעל ההגדה, [דהיינו אנשי כנסת הגדולה], שהיו מסובין בבני ברק, והרי מבואר בסנהדרין (ל"ב ב') דבני ברק היתה עירו של רבי עקיבא, ואם כן נמצא דשם היה המנהג כל הלילה, והרי אמרין דאם אדם בא למקום שנוהגים אחרת ממנהגו, חייב במנהג של אותו מקום, ואם כן אתי שפיר דגם רבי אלעזר בן עזריה סיפר כל הלילה.

ג. סיפור יציאת מצרים עד חצות

הנה הדברים נפלאים מאד, ויוצא נפקא מינה לדינא, דצריך להזהר מאד להגיד סיפור יציאת מצרים עד חצות, כמו שכתבו בפוסקים (שולחן ערוך סי' תע"ז סעי' א') שיש להזהר מאד באכילת מצה שיהא לפני חצות לחוש לדעת הפוסקים כרבי אלעזר בן עזריה.

ד. יאמר משהו לפני חצות

הנה מבואר בפוסקים (ענין משנה ברורה סי' תע"ז סק"ו) שאם הגיע סמוך לחצות, יאכל מהר מצה ומרור, ויאמר ההגדה רק לאחר חצות. ולפי מה שנתבאר, לכאורה יהא דין חדש שיצטרך מהר לומר משהו מן ההגדה קודם חצות.

ה. היאך מברכים אשר גאלנו לאחר חצות

הנה בפתחי תשובה (סי' תע"ז סעי' א') הקשה קושיא עצומה, שהרי בסוף ההגדה אנו אומרים ברכה, אשר גאלנו ומסיימים בגאל ישראל, וזוהי ברכה בשם ומלכות, ועכשיו קשה, שהרי כתבו בפוסקים (משנה ברורה שם סק"ו) שאם חס ושלום אדם אוכל מצה אחר חצות, לא יברך אשר קדשנו במצוותיו וצונו על אכילת מצה, כיון שלר' אלעזר בן עזריה אינו מקיים מצוה, והוה ספק ברכה לבטלה, ואם כן הקשה הפתחי תשובה הרי גם כשאומר ההגדה אחר חצות, היאך יברך עליה, הא לר' אלעזר בן עזריה אינו מקיים מצוה.

ואפשר ליישב אם נאמר כמו שאמרנו שצריך קודם חצות לומר משהו, אם כן יוכל לברך, דהברכה דאשר גאלנו, אע"פ שמברך אותו אחר חצות, עם כל זאת אינה לבטלה, דהברכה קאי על מה שאמר קודם חצות. [וכמו בנטילת לולב שיכול לברך קודם עלות השחר על המצוה דלולב שיקיים אחר כך].

אמנם יש לדון דילמא נוסח הברכה הוא לא רק על המצוה אלא הוה חלק מן ההגדה, וכיון דזמן ההגדה עד חצות, לא יוכל לברך בשם ומלכות לאחר חצות. וכגון לרבי עקיבא דזמנה כל הלילה, האם נימא דיוכל לברך הברכה לאחר עלות השחר אע"פ דאינו זמן המצוה. וצריך תלמוד.

ענף ב' - ליל הסדר

שיטתה נתפסה הכונה.

א. יין הקידוש פוטר משקין שבסעודה

הנה יש לשאול, הרי יין הקידוש פוטר משקין שבסעודה, ואם כן גם משקין שבין ראשונה לשניה וממילא גם יין.

והנה זה לא קשה, דבאמת לא אשכחן דיפטור סוג שלא חשב לשתות, והרי זה דמי למי שרוצה לאכול שני תפוחים ולא אפרסק, וטרם גמר התפוח השני, אם עכשיו יאכל האפרסק ודאי דיצטרך לברך. ואם כן הוא הדין בנידון דידן.

ב. דינא דהמאמר מרדכי והגר"ז

אך עדיין יש לשאול, דהרי יין שבתוך הסעודה ודאי נפטר על ידי יין שקודם לסעודה, ואם כן יוכל לשתות בין ראשונה לשניה וכדינא דמאמר מרדכי והגר"ז,

דהנה מבואר במאמר מרדכי (סי' ת"פ סק"ב) דלדעת המחבר דסבירא ליה כהרא"ש דאין מברכין על כוס רביעית, אם לא יסב בשלישית, ישתה שנית בלא ברכה, [אע"ג דבעלמא אסירא לית למשתי בין כוס שלישית לרביעית], ולא נימא דהרי הסיח דעתו בין שלישית ורביעית, דמכל מקום הברכה בתוקפה לענין הרביעית. והובאו דבריו במשנה ברורה (סי' ת"פ ס"ק ח').

[וכתב במשנה ברורה (שם) דלדידן דמברכין על כוס רביעית, חייב בברכה, שהרי הסיח דעתו. והעירו דתפוק ליה מפאת מצוות חלוקות אף בלא היסח הדעת, וכמו שכתב הגר"ז (סי' תע"א ס"ק י"ד, ומובא במשנה ברורה שם ס"ק כ"א) בפורס מפה ומקדש דמברך שנית בורא פרי הגפן. ויש לומר דהמשנה ברורה הפשוט נקט. נמצא לפי זה מי שבכוס שניה נתברר לו ששתה פחות מכשיעור, דלכולי עלמא לא יצא, ישתה מיד שנית עם ברכה אע"פ שדעתו לפטור יין שבסעודה. ומיהו אם לא סח בינתיים יש לעיין דאפשר דתעלה הברכה. וצריך תלמוד].

וכעין זה אשכחן בשולחן ערוך הגר"ז (סי' קע"ד) בשתה יין לפני הסעודה, ופטר שאר משקין, אם ירצה לשתות לפני הסעודה יין או שאר משקין, שפיר דמי.

ג. מכוון לפטור רק בכוס השניה

הנה על זה יש ליישב, דכיון דיודע שישתה כוס שניה עם ברכה, ממילא דעתו לפטור היין והמשקין שבסעודה רק מכח הכוס השניה ולא מכח הכוס הראשונה. [ועיין בפרי מגדים סי' קע"ד וכן במגן גבורים שם].

ולפי זה הוי מצי המשנה ברורה למיעבד תקנתא אחריתי לענין הא דכתב במגן אברהם דחייב בורא פרי הגפן והלכך הוה מוסיף על הכוסות, דכיון בכוס ראשונה על היין שבסעודה ואם כן יוכל לשתות גם בין ראשונה לשניה וכדינא דהמאמר מרדכי והגר"ז.

ד. היסח הדעת

אך באמת תליא אמאי מברכין על כוס ראשונה ושניה, דאם רק מטעם מצוות חלוקות, שפיר איתא להאי תקנתא, אך אם מפאת היסח הדעת של ההגדה, אם כן אין בכח כוס הראשונה לפטור יין שבסעודה, דהרי איכא באמצע היסח הדעת דהגדה.

מיהו לדינא צריך עיון אם באמת אמרינן בתורת ודאי להאי סברא דהיסח הדעת, והרי חזינן דכרפס פוטר המרור, ונהי דרק מספק, [דהרי איכא צד דמרור פטור לגמרי מברכה מפאת דהוה כדברים הבאים מחמת הסעודה], אך חזינן דעכ"פ איכא ספק דהגדה לא הוה הפסק, ואם כן שפיר איתא להאי תקנתא לפטור מספק מיהת היין שבין הכוסות.

אך תקנתא דהמשנה ברורה אלימא טפי דהיא פוטרת בתורת ודאי.

ה. שמונה עשרה לא הוה הפסק

הנה איתא בגמרא פסחים (ק"ב א') חברים שהיו מסובין ועקרו רגליהם לצאת לבית הכנסת, כשהם יוצאין אינם טעונין ברכה למפרע וכשהם חוזרין אינם טעונין ברכה לכתחילה.

והקשה הר"ז (כ"ג א' בדפי הרי"ף, עיין שם) הרי הכא בשעת תפילה וקדיש ואמנן יהא שמיה רבה, אי אפשר לשתות [דמבורך ומשתי בהדי הדדי לא אפשר], ואפילו הכי לא צריך לחזור ולברך. ותיקשי על הרי"ף דסובר דאיכא היסח הדעת מחמת ההגדה.

ותירץ ברמב"ן (מלחמות שם) דדוקא הגדה הוה היסח הדעת מכיון דהיא קבועה בין הכוסות, משא"כ שמונה עשרה דהוא דבר מקרה.

מעתה היה אפשר למידן, למאי מדמינן יין שבתוך הסעודה או שאר משקין שבסעודה, האם דמי לשמונה עשרה דלא הוה היסח הדעת. [א"ה.

תלמיד לפני רבו

הנה אמרינן (פסחים ק"ח א') תלמיד לפני רבו אין צריך הסיבה. ויש לפרש בג' דרכים:

א. כיון דלעולם אינו מיסב בפניו, הוי שפיר דרך חירות בכהאי גוונא דאוכל בלא הסיבה.

ב. חייב בהסיבה, אלא דמצות כיבוד רבו דוחה, והוי כמו בעלמא דנדחה הקל על ידי החמור.

ג. כיון דהסיבה דרבנן, בכהאי גוונא לא תיקנו.

והנה יש ג' גווני שיש לדון בהם:

א. חשב שרבו היה שם

הנה מי שחשב שרבו היה שם והלכך לא היסב ובאמת לא היה, האם צריך לקיים שנית המצווה.

ובפשוטו נראה דלכל הני טעמי צריך לקיים שנית, ואף לטעם הראשון. דלקושטא לא אכל בדרך חירות.

אמנם לאידך גיסא, אשה חשובה דחייבת בהסיבה ולא הסיבה, ולא ידעה דפקעה חשיבותה, בפשוטו צריכה לחזור ולאכול, דאזלינן בתר ידיעה דילה ולא בתר המציאות. וכן להיפך אשה שלא הסיבה ולא ידעה שנעשית חשובה, אינה צריכה לאכול שנית. אמנם לא אדע לבטח אם הדין כן.

ב. לא ידע שרבו היה שם

הנה מי שחשב שרבו לא היה שם ובכל זאת טעה ולא היסב, ובאמת רבו היה שם.

הנה לדרך הא' והג', בפשוטו יצא את המצווה, דהרי בכהאי גוונא דהוה בפני רבו אין כאן תקנה של הסיבה.

אמנם לדרך הב', הנה באונס ורצון ביחד, דן בהפלאה (ריש כתובות ג' א' תוד"ה וסברא, ועוד עיין שם נ"א ב') אם דינו כרצון או כאונס, ובחזון איש (יו"ד סי' ס"ח ס"ק ב') נקט דדינו כרצון, ואם כן הכא חשיב כלא היסב ברצון, ולא מחמת דחיית כבוד רבו. ומכל מקום שפיר יש לומר דיצא, דמכל מקום אכילה זו פטורה מהסיבה מחמת האי דחייה.

[נדע דאף אם נימא דאונס ורצון ביחד חשיבא רצון, עדיין לא שמענו שלוקה בעשה דוחה לא תעשה והיה עובר על הלאו גם בלא דחיית העשה. ואדרבא הא אשכחן במבשל במזיד ואחר כך שימש בו לפיקוח נפש, דיש למילף מסוגיא דמנחות (ס"ד א') דפטור, דפלוגתא התם הוה רק היכא דהדבר אינו משמש לפיקוח נפש. ועיין שם בשיטה מקובצת דאיכא למידק כן].

ג. חייב לאכול שנית ואוכל בפני רבו

הנה מי שאכל בלא הסיבה דמחייבין לאכול שנית, האם יוכל לאכול שנית בפני רבו בלא הסיבה ולהפטר מחיובו. והדעת נותנת דיכול לעשות כך לכל הני ג' טעמי.

נמצא דלא אשכחן שום נפקותא בין כל הני טעמי.

שכח להסב בד' כוסות

הנה איתא ברמ"א (סי' תע"ב סע' ז') דאם שכח להסב בשני כוסות ראשונות, יחזור וישתה בלא ברכה.

וכתב במגן אברהם (שם) דלמנהגינן דאין שותין בין הכוסות ואיכא היסח הדעת בין הכוסות, אם כן גם בלא היסב בב' כוסות ראשונות, אין כדאי שיחזור וישתה, דהרי יצטרך לברך עליו בורא פרי הגפן, ואם כן נראה כמוסיף על הכוסות. ולכן בשכח להסב בכוס ראשונה לא יחזור וישתה. [אלא יסמוך על דעת הראב"ה דבזמן הזה לא בעינן הסיבה וכמו דסמכינן בב' כוסות אחרונות].

וכתב במשנה ברורה (שם ס"ק כ"א) דתקנתיה שקודם שמברך על כוס ראשון יהיה בדעתו לחזור ולשתות בין הכוסות הראשונות, ואז אפילו יטעה וישתה כוס ראשון בלי הסיבה יוכל לשתות כוס אחר בהסיבה ובלי ברכה ולא יהא נראה כמוסיף.

[בספר מנחת שלמה (ח"א סי' י"ח) תמה מאי שייך כוונה הרי האי איניש אינו שותה בין הכוסות, ואפילו אם תמצי לומר דמכוין רק לגיסא דיצטרך, אך הרי סובר שישתה כהוגן. ובדעת המשנה ברורה יש לבאר דכיון דאמרינן ליה דעלול

אולי כונת רבינו דמכיון דהאי יין הוה דבר מקרה אם כן לא מסיחים דעת ממנו, דתמיד יודע שיתכן שישתתה. אמנם יש לומר דבאמת דמי להגדה בין כוס ראשון לשני דהוה הפסק.

גם מדאורייתא וגם מדרבנן

הנה קיימא לן דמרור בזמן הזה דרבנן אטו בית המקדש, ומצה בזמן הזה דאורייתא. ונסתפק בצפנת פענח (פ"ח מהל' חמץ ומצה ה"ח) האם החיוב של מצה בזמן הזה הוה גם מדאורייתא וגם אטו בית המקדש.

א. כורך זכר למקדש

הנה כורך עבדינן במצה זכר למקדש. חזינן דגם על מצה איכא חובה לעשות זכר למקדש. ויש לחלק, דשאני התם דיש נפקא מינה בהדרבנן בזה שעבד כורך.

ב. האם מטבילין מצה בחרוסת

הנה כתב בצפנת פענח דבזה תליא פלוגתא רמב"ם וראב"ד האם מטבילין מצה בחרוסת, דדעת הרמב"ם (שם) דכשם שמטבילים המרור בחרוסת הכי נמי מטבילין המצה, ובראב"ד פליג.

וביאר בצפנת פענח, דבאמת מצה היא גם זכר לעבדות, [כנראה כונתו דהיא לחם עוני], וגם זכר לגאולה, אמנם בזמן הזה דמרור רק מדרבנן

ומן התורה אין לנו זכר לעבדות, אם כן גם המצה אינו זכר לעבדות אלא הוה רק זכר לגאולה.

ומשום הכי דעת הראב"ד דאין להטביל המצה בחרוסת, דחרוסת היא זכר לעבדות אבל המצה זכר לגאולה. וכי תימא דתיקנו דמצה זכר לעבדות כמו שתיקנו מרור, אמנם קסבר הראב"ד כהצד הנ"ל, דמה שמחוייב מן התורה לא שייך לחייבו בגלל עוד סיבה.

אמנם הרמב"ם פליג, וסבירא ליה דמטביל המצה בחרוסת, דבאמת גם במצה דאורייתא איכא הדרבנן דזכר לעבדות.

אמנם צריך עיון בדבריו, דאם כן מצה שבכורך יתחייב גם להראב"ד להטביל בחרוסת.

ג. נתגרשו שניהם שוים

תו כתב בצפנת פענח, דחזינן דאבידת אביו ואבידת אמו ונתגרשו שניהם שוין, ותיפוק ליה דהא אמרינן (הוריות י"ג א') איש קודם לאשה, אלא דאמרינן דכיון דיש כאן מעלת אם ליכא מעלת איש.

ויש לדחות, דזה לכולי עלמא, דדיינינן רק דיתכן דתיקנו דיני דרבנן גם כאשר יש דאורייתא. משא"כ הכא דשניהם חייבין דאורייתא, שפיר יש לומר דמכיון דאיכא חיוב דאורייתא מחמת דהוה אב או אם, ובזה שניהם שוים, ומעלת אב ואם הוה מעלה אלימתא, ממילא לא משגיחין בהא דחד מינייהו אשה. [עיינן מה שכתבנו בגליון ויגש תש"פ].

ענף ג' - כרפס ומרור

שהוה ברכה שאינה צריכה הא שרינן. אמנם הכא הוה ודאי ברכה שאינה צריכה, ותליא בנידון התהלה לדוד (ס"י קע"ח סק"ז) אם בכהאי גוונא שרינן].

ד. בורא נפשות לא מהני להפקיעו

אמנם יש לומר דלגיסא דהכרפס פוטר המרור ודינו בברכת המזון, אף אם יברך בורא נפשות, אכתי בדין ברכת המזון קיימא, ולא מהני ברכת בורא נפשות להפקיעו מדין ברכת המזון.

וכמו בתוך הסעודה עצמה ויברך על דברים הבאים מחמת הסעודה בורא נפשות קודם ברכת המזון הוה ברכה לבטלה.

ה. כזית יין ורביעית מים

הנה איכא פלוגתא באיזה שיעור חייבין לברך על יין מעין שלש, האם רק ברביעית, או דילמא גם ברוב רביעית או אפילו בכזית.

וכתב במשנה ברורה (ס"י ר"ח בשער הציון ס"ק ע') דאם שתה כזית יין ורביעית מים, יש לומר דלא יברך בורא נפשות, דהרי אם שיעור ברכה אחרונה במשקין בכזית, אם כן דינו במעין שלש ולא בבורא נפשות. וממילא לא יוכל לברך בורא נפשות על המשקין, דכי משום שאין אנו יודעין לברר ההלכה יחוייב על ידי זה לברך בורא נפשות רבות.

אך יש חולקים (עיינן שו"ע הגר"י בסדר ברכת הנהנין פ"א סעי' כ"א) על המשנה ברורה, וסברי דכל שאינו מברך מעין שלש יש לומר דיש כאן ברכת בורא נפשות. ולכאורה לדבריהם אף בבירך בורא נפשות ואחר כך מעין שלש.

אמנם זה יהא נסתר מהך דאכל כזית כרפס, דאמאי לא אמרינן לתקנתא הנ"ל דיברך בורא נפשות לאחר המרור.

ויש לומר דלדידהו הוה דוקא בלא בירך מעין שלש, אבל בבירך מעין שלש זה נמי ברכת המים ומשוי על ידי זה לבורא נפשות ברכה לבטלה. והכי נמי הכא כשיברך ברכת המזון משוי הבורא נפשות לברכה לבטלה.

ו. בלא כוון לא פטר

הנה דעת שער אשר (ח"א או"ח ס"י ד') דבלא כוון בברכה אחרונה לפטור, לא נפטר, כגון בבירך בורא נפשות על מים ושכח שאכל תפוחים, לא מהני, וצריך לברך שנית בורא נפשות.

ולדבריו לכאורה בבירך ברכת המזון ולא התכוון לפטור דבר הבא מחמת הסעודה, יצטרך לברך אחריו ברכה דידה.

והנה גם זה תיקשי מאכל כזית כרפס, דאם כן יש לו תקנה כהנ"ל, וכי תימא כמו שהקשינו שאינו יכול להפקיע הברכה המזון על ידי הבורא נפשות, אך הרי יכול לכיון בברכה המזון שלא לפטור הכרפס.

[הנה דעת הרשב"א דמברך בורא נפשות לאחר המרור, אך הרשב"א

כרפס ומרור

הנה לא מברכינן על המרור בורא פרי האדמה. ובטעמא דמילתא נחלקו קמאי, דעת רשב"ם (ק"י ד' ב' ד"ה פשיטא) וסייעתו, דברכת בורא פרי האדמה דמברך על הכרפס פוטר את המרור, ואמירת ההגדה לא הוי הפסק. ודעת תוספות (קט"ו א' ד"ה והדר) דמרור פטור מברכה מכיון חשיב כדברים הבאים מחמת הסעודה, דהרי הדרך הוא לאכול ירקות בתוך הסעודה, אבל אין ברכת הכרפס יכול לפטור המרור, דאמירת ההגדה הוי הפסק.

א. אכל כזית כרפס

הנה אם אכל כזית לכרפס, תליא בפלוגתא הנ"ל אם מברך אחריו בורא נפשות, דלרשב"ם אינו מברך אחריו בורא נפשות, דהא ברכת הכרפס פוטר המרור, ואם כן הברכה המזון דקאי על המרור קאי גם על הכרפס. אמנם לתוספות מברך בורא נפשות, דהרי הכרפס אינו פוטר המרור, וממילא הברכה המזון אינו פוטר הכרפס, ואם כן צריך לברך אחריו בורא נפשות.

ב. יאכל פחות מכזית

מעתה כיון דהוה ספיקא דדינא, אם כן באכל כזית כרפס מה יעשה לענין בורא נפשות, דאם יברך בורא נפשות הכרפס לא יפטור המרור, ואם לא יברך, דילמא אינו פוטר המרור, ונמצא דלא בירך עליו ברכה אחרונה.

ומשום הכי כתבו בפוסקים (שולחן ערוך ס"י תע"ג סעי' ו') דיאכל כרפס פחות מכזית דאינו חייב בברכה אחרונה, ואע"ג דאיתא ברמב"ם (פ"ח הל' חמץ ומצה ה"ב) דיש לאכול כזית לכרפס, מכל מקום נקטו דסגי בפחות מכזית.

ג. תקנתא לברך בורא נפשות לאחר המרור

כתב במשנה ברורה (שם ס"ק נ"ו) דאם מכל מקום אכל כזית, לא יברך אחריו בורא נפשות, אלא יסמוך על השיטות דמרור טעון ברכה, וממילא ברכת המזון פוטר הכרפס.

ולכאורה יש תקנתא שייצא ידי חובת ברכה אחרונה לכולי עלמא, והיינו שיברך בורא נפשות רק לאחר המרור, שאם המרור פטור מברכה שפיר דמי, ואף אם המרור חייב בברכה ראשונה, הרי נפטר בברכת הכרפס, והכרפס נפטר בברכה אחרונה על ידי בורא נפשות ואינו צריך הברכה המזון, וכי תימא דהוה ספק ברכה שאינה צריכה לגיסא דהמרור חייב בברכה, אך הא שרינן (עיינן תבואות שור ס"י י"ט) בספק למיעבד ברכה שאינה צריכה כדי שלא יאכל בלא ברכה, ולכאורה אין בזה חילוק בין ברכה לפניא לברכה דלאחריה.

[תו יש לשאול, דיש לו תקנתא לברך בורא נפשות לאחר הכרפס, ושוב יאכל פחות מכזית מסוג הכרפס ויברך עליו ויפטור המרור. ואף

סבירא ליה דאין הכרפס נפטר בברכת המזון אף אם פוטר המרור, והלכך ליכא למילף מיניה לנידון דידן].

אכל כזית ולא בירך בורא נפשות

הנה איתא דהחזון איש (ענין הנהגות להחזון איש פי"ז הלכה ל"א) **היה אוכל כזית כרפס ולא היה מברך בורא נפשות. ויש לבאר שיטתו:**

א. שיטת הגר"א

הנה לכאורה אם אוכלין כזית לכרפס ומברכין בורא נפשות, אם כן זהו כדעת הגר"א (סי' תע"ג סעי' ו', וכדאסברה בביאור הלכה שם) דהמרור על כרחק פטור מברכה דהוה מחמת הסעודה. [וצריך לומר דבבא מחמת הסעודה אי אפשר לחייבו משום מצוות חלוקות. עיין לקמן באות ג'].

דהנה הגר"א הקשה היאך יתכן שהמרור חייב בברכה ונפטר על ידי הכרפס, התיינה להרא"ש דאין מברכין על כוס שניה ורביעית, אך לדידן דמברכין על כל כוס וכוס ואין הכוס הראשונה פוטרת השניה, אם כן הכי נמי אין הכרפס פוטרת את המרור. ולכן אסיק דבאמת המרור פטור מברכה מכיון דחשיב כדברים הבאים מחמת הסעודה.

ב. כרפס פוטר המרור

אך צריך עיון מנהג החזון איש שאכל כזית אבל לא בירך בורא נפשות, דאם נקטינן בתורת דודאי דהכרפס אינו פוטר המרור, אם כן היה חייב לברך על הכרפס בורא נפשות כמו לשיטת הגר"א.

אלא נצטרך לומר דהחזון איש חשש לשיטת הרמב"ם דכרפס

בכזית, ומכל מקום סבירא ליה דיש לומר דהכרפס פוטר המרור, וכמו שכתב במשנה ברורה (שם) דאם אכל כזית מכל מקום אינו מברך אחריו, וזה לא מטעמא דהגר"א, דהרי להגר"א אדרבה יש יותר סבירא לחייבו בורא נפשות.

[א"ה. אע"פ דאיכא שיטה בקמאי דהכרפס אינו פטור המרור ונמצא דחייב בבורא נפשות על הכזית כרפס, מכל מקום נקט לעיקר כהשיטה הנ"ל דהכרפס פוטר המרור].

ג. מצוות חלוקות

וכי תימא הרי הוכיח הגר"א דודאי אין הכרפס פוטר המרור וכהנ"ל (אות א' הנ"ל), הא כתב במשנה ברורה (ביאור הלכה שם) דיש ליישב דלעולם אין הגדה היסח הדעת, וטעמא דמברך על כל אחד מהדי' כוסות אינו מחמת היסח הדעת, אלא מחמת דהוה מצוות חלוקות, הלכך באמת הכרפס פוטר את המרור.

אך הקשה במשנה ברורה דאם כן גם כרפס ומרור הוי מצוות חלוקות.

ויש לדון לחלק, דאמרינן מצוות חלוקות רק בדי' כוסות ולא בכל אכילות, והרי באוכל בציקות של נכרים ואחר כך כזית מצה, אינו מברך שנית המוציא, וכן כתב במשנה ברורה (סי' תע"א ס"ק כ"א) לענין פורס מפה ומקדש דאינו מברך שנית המוציא.

אך אין ראיה מהתם, דהרי יש לומר דכשם שבדברים הבאין מחמת הסעודה לא אמרינן מצוות חלוקות, [א"ה. דכן הוא להשיטה שמרור פטור מברכה דהוה כדברים הבאים מחמת הסעודה], הכי נמי בדא סעודה.

ענף ד' - אפיקומן

שיטול ידי או לומר הב לן ונברך ולא הסיח דעתו לגמרי.

מעתה יש לעיין באכל האפיקומן בבי' מקומות, ואמר הב לן ונברך, ואחר כך חוזר ואוכל האפיקומן, האם יאכל בלא ברכה מפאת תכא דרחמנא, או דילמא לא יברך, דהרי באמת הוי ספיקא דילמא כבר יצא ואם כן הא דאתא דרחמנא אינו מחייבו בהאי אפיקומן.

ד. נראה דלא יברך

הנה לענ"ד הקלושה והרטושה יש לדון דלא יברך, דאע"פ דלגיסא דכבר יצא באכילת האפיקומן בבי' מקומות אם כן חייב לברך, אבל כיון דהוה ספק דילמא לא יצא, אם כן ספק ברכות להקל.

והנה תליא בזה מי שמסופק אם בעל הבית ביקשו לאכול או לא, האם יש כאן פטור ודאי, כיון שדעתו על כל מה שבעל הבית יצוונו וגם בספק אם צווה, או דילמא דעתו רק על מה שבעל הבית יצוונו ממש.

אמנם אף אם נימא כהצד הראשון דדעתו גם על ספיקות, מכל מקום הכא גרע, דהכא דמיא טפי לגוונא שהבעל הבית ודאי ציווהו, אלא היה צווי על תנאי וספק אם חייל הצווי. וצריך עיון.

קצת אפיקומן בלא הסיבה

הנה יש לדון מהו באכל כזית אפיקומן בהסיבה, ואחר כך אכל מצה ולא היסב.

הנה לענ"ד דמי לאכל אחר האפיקומן מאכלים אחרים, דבזה כתב במשנה ברורה (סי' תע"ח סק"א) דיחזור ויאכל האפיקומן.

אמנם יש לדון בג' אנפי דלא יאכל שנית:

א. לאחר ברכת המזון

אך כל זה לפני ברכת המזון, דלאחר ברכת המזון אינו אוכל שנית.

ב. הסיח דעתו

כמו כן כל זה בלא הסיח דעתו מלאכול האפיקומן, אבל בהסיח דעתו כתב במשנה ברורה (סי' תע"ז ס"ק כ"ב) בשם החיי אדם (כלל ק"ל אות י"ג) דלא יאכל שנית, דאין אפיקומן אחר אפיקומן. [וכמו שביארנו לעיל באות א'].

ג. תרתי לטיבותא

תו דאף אם הסיח דעתו יש לעיין דלא יאכל שנית, מפאת דעת הרמב"ם דאין הסיבה באפיקומן ודעת הראב"י דאין הסיבה בזמן הזה. והשתא נימא דאיכא תרתי לטיבותא, גם דאכל אפיקומן כדינא אלא שאכל אחריו, וגם דיש לומר דהא שאכל שלא בהסיבה יצא, אם כן יש לומר דפטור אף בלא הסיח דעתו.

אפיקומן בשני מקומות

הנה איתא ברמ"א (סי' תע"ח סעי' א') שלא יאכלו האפיקומן בשני מקומות. והטעם שאפיקומן הוא זכר לפסח, ופסח אינו נאכל בשני מקומות לפי שנאמר "בבית אחד יאכל".

ויש לעיין בהאי דינא, מהו באכל חצי כזית במקום אחד וחצי כזית במקום אחר, והסיח דעתו, האם יאכל אפיקומן שנית.

א. אכל אפיקומן בלא הסיבה

הנה כעין זה יש לדון באכל אפיקומן בלא הסיבה והסיח דעתו, האם יחזור ויאכל שנית. ומצאנו בזה סתירה במשנה ברורה.

דהנה לחד גיסא כתב המשנה ברורה (סי' תע"ב ס"ק כ"ב) בשם החיי אדם (כלל ק"ל אות י"ג) דאם אכל האפיקומן בלא הסיבה, לא יחזור ויאכלנו, דהא אסור לאכול שני פעמים אפיקומן. [אלא יסמוך על הרמב"ם שלא הזכיר הסיבה באפיקומן, וכן על הראב"י דבזמן הזה לא בעינן הסיבה].

אמנם לאידך גיסא כתב במשנה ברורה (סי' תע"ז ס"ק ד') דאם בדיעבד שכח לאכול אפיקומן בהסיבה, אין צריך לחזור ולאכול אם קשה עליו האכילה, משמע דע"פ אם לא קשה לו, יחזור ויאכל. ותיקשי אהדדי. [ועיין במנחת יצחק (ח"ט סי' מ"ז) מה שכתב ליישב].

ובשונה הלכות (סי' תע"ב ס"ק י"א) כתב ליישב, דתליא, דאם הסיח דעתו, אז לא יאכל שנית ויסמוך על הרמב"ם, משא"כ אם עדיין לא הסיח דעתו, הרי יכול לאכול אפיקומן כשיעור כרצונו, הלכך אם לא קשה לו יאכל שנית.

ב. שולחן ערוך סתם

מעתה הכי נמי באכל האפיקומן בבי' מקומות, הרי איתא במשנה ברורה (ביאור הלכה שם סעי' ב') דאין הדין מוסכם, דיש אומרים דאמרינן הכי רק לענין הקרבן פסח, ואם כן הכי נמי נימא דבהסיח דעתו יסמוך על הני פוסקים ולא יאכל שנית.

אך יש לומר דכיון דבשולחן ערוך סתם דלא יאכל, חמירא, וגם בהסיח דעתו יחזור ויאכל.

ג. תכא דרחמנא

הנה איתא בשולחן ערוך (סי' תע"ז סעי' ב') דאם שכח ולא אכל אפיקומן, ולא נזכר עד שנטל ידי או שאמר "הב לן ונברך", אוכל אפיקומן בלא ברכת המוציא. ומבאר במשנה ברורה (שם סק"ח) דאע"פ דנקטינן דאם אמר "הב לן ונברך" הוי היסח הדעת ואם ירצה לאכול צריך לחזור ולברך, הכא בליל הסדר שאני, דאתא דרחמנא סמכינן, דאין תלוי בדעתו דהא צריך לקיים רצון ה', ובודאי השכחה גרמה לו

ענף ה' - ברכת הפסח

אבל לכאורה לא יהני, דהרי כל דברי ר' ישמעאל דברכת הפסח פוטר את הזבח, הוה רק כשחילל הברכה על הפסח אז נפטר גם הזבח, אבל אם הברכה חילל על הזבח, יש לומר דגם לר' ישמעאל לא יצא ידי ברכת הזבח. [ועיין בתירוץ הבא].

מעתה הרי הכא להשומע חילל הברכה דהפסח על הזבח, ואם כן לא יהני שומע כעונה להשומע, ואע"ג דלמשמיע נתפס הברכה מכל מקום לא יהני להשומע, והרי זה כמו אם סח השומע בין הברכה להמצוה דלא יצא השומע, אע"ג דהמשמיע יצא ונתפסה הברכה אצלו.

תירוץ ה' - טעה ובירך ברכת הפסח

עוד תירוץ במהר"ם חלאווה, דלא איירי שאוכל הפסח תחילה, אלא איירי שאוכל הזבח בתחילה, רק טעה ובירך על הזבח את ברכת הפסח וקאמר ר' ישמעאל דמהני.

אמנם דחה במהר"ם חלאווה, דלא יתכן שנאמר שיברך על הזבח לשון פסח, דבזה לכולי עלמא לא יצא, דבשלמא כשאוכל הפסח ופוטר הפסח ממילא נפטר בו הזבח, אבל כהאי גוונא לא יועיל.

[ומשום הכי גם כן אין ליישב כתירוץ הקודם דאיירי שאוכל הפסח ומברך עליו ורוצה להוציא את חבירו שהתחיל לאכול הזבח].

א. מברך על הטפל ברכת העיקר

הנה בחוט המשולש (בתשובות הגרא"י זצ"ל סי' ג' עמוד קל"א ב', וכן בהגהות הגרא"מ הורוביץ) הקשה מדנפשיה קושיית האור זרוע ומהר"ם חלאווה, ותירץ כהנ"ל.

וילין מינה ראייה לדברי אור זרוע (מובא ברמ"א סי' רי"ב סעי' א') שכתב דבאוכל הטפל לפני העיקר, יברך ברכת העיקר על הטפל, כגון אם אוכל מידי לפני שאוכל הפת כדי שיוכל לאכול אחר כך הפת, יברך על הטפל המוציא. והכי נמי בנידון דידן, הזבח טפל לפסח, ואם כן באוכל הזבח לפני הפסח, מברך על הזבח ברכת העיקר.

ב. תליא בב' הטעמים

אלא כתב דהרי איכא ב' טעמים אמאי לרבי ישמעאל הפסח פוטר את הזבח, חדא, בש"ס דידן (פסחים שם) מבואר דטעמא משום דהעבודות שוות דשפיכה בכלל זריקה, ושנית, בירושלמי מבואר דטעמא משום דהזבח הוי טפילה לפסח, דהרי אוכלין החגיגה כדי שאחר כך יוכלו לאכול הפסח על השובע, אם כן החגיגה הוה טפל, הלכך מברך עליו את ברכת הפסח.

מעתה כתב דבשלמא לטעמא דהירושלמי אתי שפיר הנ"ל, דמברך על הטפל כברכת העיקר. אמנם לטעמא דש"ס דידן דפוטר משום דשפיכה בכלל זריקה לא יתכן זה.

ג. יאכל הפסח כדי שלא יהא ברכה לבטלה

אמנם יש להעיר, דלכאורה אם נימא כגוונא דמהר"ם חלאווה, הרי אם החזיק הזבח וטעה ובירך עליו הברכה של פסח, הרי לכאורה יש להורות שיאכל הפסח כדי שלא יהא ברכה לבטלה לדעת מהר"ם חלאווה דלא מהני על הזבח, וממילא יפטר גם את הזבח אחרי שיאכל הפסח, ואם כן אמאי דחה מהר"ם חלאווה להאי תירוצא.

ד. כוון בהברכה רק על הזבח

אך יש לדון דאינו כן, דהרי מחזיק הזבח ומכוון שהברכה יהא רק על הזבח, והשתא דקאמר פסח, מכל מקום אין בדעתו שהברכה תחול הלאה גם על הפסח.

והנה תליא בזה, אם יש לפניו פרי עץ ופרי האדמה, ולוקח את פרי העץ בידו, ורוצה לברך רק עליו, ובטעות בירך פרי האדמה, האם יוכל לאכול את פרי האדמה. ודנו בזה רבנן בתראי.

ה. באמת חשב על שניהם

אמנם העירו דהרי יש לקיים תירוצא דמהר"ם חלאווה באופן אחר, דבאמת בירך הברכה של הפסח ורצה לפטור הכל, דהיינו שרצה תחילה לאכול הזבח ואחר כך הפסח, [וטעה בזה, דבאמת לא מהני ברכת הפסח אם אוכל קודם הזבח], ובזה נאמר לו שיקח את הפסח ואחר כך הזבח. ונמצא דברכת הפסח קפטר הזבח.

אמנם דעת המחבר (סי' ר"ו סעי' ו') דבנפל מידו צריך לברך על הנשאר, אע"פ דהוה אותה ברכה ואע"פ שדעתו היתה לאכול, ואם כן ליכא לאוקמי כהאי גוונא דאף שיקח הפסח לא יפטר.

פסח פוטר את הזבח

הנה כשאוכל מקרבן פסח מברך 'ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו על אכילת הפסח'. וכן כשאוכל מקרבן חגיגה [בפסח ראשון] מברך 'ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו על אכילת הזבח'.

ואיתא במשנה בסוף מסכת פסחים (קכ"א א') דלרבי ישמעאל, אם בירך ברכת הפסח פטר את של זבח, בירך את של זבח לא פטר את של פסח. [ורבי עקיבא פליג, דלא זו פוטרת זו ולא זו פוטרת זו].

והקשו באור זרוע (הל' קריאת שמע סי' כ"ה) ובמהר"ם חלאווה (פסחים קי"ט ב') היאך יתכן שיפטור ברכת הפסח את הזבח, הרי איתא במשנה שם (קי"ט ב') דאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן, דהיינו דלאחר הקרבן פסח אסור לאכול החגיגה, ואינו אוכל החגיגה כי אם לפני הקרבן פסח כדי שיאכל הפסח על השובע, ואם כן היאך שייך שברכת הפסח תפטור את ברכת החגיגה, הרי כבר מקודם בירך ואכל את החגיגה.

ומצאנו כמה דרכים ליישב:

תירוץ א' - מברך לאחר האכילה

באור זרוע (שם) תירץ דמשכחת לה באופן שאכל הזבח ושכח לברך עליו, וחייב לברך אחריו, ועכשיו צריך להתחיל לאכול הפסח, ובזה קאמר רבי ישמעאל דהא שמברך עכשיו על הפסח תפטור הזבח שאכל מקודם.

וכתב דמכאן מוכחא דדינא דבעינן לברך עובר לעשייתן הוה רק לכתחילה, אבל בדיעבד אם לא בירך עובר לעשייתן ועשה המצוה, יכול לברך גם לאחר קיום המצוה.

[באור זרוע (שם) הביא בזה עוד כמה ראיות. והובא דינא דהאור זרוע בהגהות אשר"י (פ"ק דחולין סי' ב'). ובתשובות הגרע"א (תניינא סי' י"ג) הביאו לסניף לענין מי ששכח לברך על נר חנוכה].

אמנם בש"ד (וי"ד סי' י"ט סק"ג) פסק לא כך, ומביא דברמב"ם (פי"א מהל' ברכות ה"ו) מבואר בהדיא דאם שחט ולא בירך אינו חוזר ומברך דעובר לעשייתן הוא לעיכובא. [וכתב דאין הוכחה מגר דמברך אחרי הטבילה דשאני התם דלא חזין].

תירוץ ב' - אוכל חגיגה שלא יהא נותר

עוד יש לתרץ, דבאמת גמר הפסח, ואיכא איסור דאין מפטירין לאחר הפסח, אבל מצא בשר חגיגה, וחייב לאכול שלא יהא נותר, ויש לדון דזה ידחה איסור אין מפטירין. ואיירי שכוון בברכת הפסח לפטור הזבח על הצד הרחוק שמא ימצאנו. [ויש לומר דזה גוונא דחיקא].

תירוץ ג' - עבר הזמן

עוד יש לתרץ, דאיירי שאוכל הזבח לאחר הפסח, ומכל מקום ליכא איסור דאין מפטירין אחר האפיקומן, דנימא דכבר עבר הזמן, והיינו לרבי אלעזר בן עזריה עבר חצות ולרבי עקיבא עבר עלות השחר, ולא הסיח דעתו משעת הברכה עד שעת האכילה, [ואכל לאחר עלות השחר לא חגיגת י"ד אלא שלמים], ובזה קאמר רבי ישמעאל דברכת הפסח פוטרת הזבח.

ואע"פ דצריך להפסיק בחצות גם לרבי עקיבא, משום גזירה כמו בקריאת שמע, ולכן צריך לאכול האפיקומן גם לרבי עקיבא עד חצות וכמו שכתב במשנה ברורה (ביאור הלכה סי' תע"ז סעי' א'), מכל מקום נימא דאיירי דהפסיק בחצות ורוצה לאכול שלמים לאחר עלות השחר ולא הסיח דעתו. ואע"פ דלענין ברכת הנהנין דן במגן אברהם (סי' קפ"ד סק"ט) אם לאחר שיעור עיכול חוזר ומברך לפניו, ואם כן בלאו הכי הא בנידון דידן חייב לברך שנית, דהרי אחר כך יהא יותר משיעור עיכול, אך הכא בברכת המצוות יש לדון דחיללא. ותליא בלבוש טלית בבוקר ורוצה ללבוש לאחר כמה שעות ולא הסיח דעתו באמצע ולא ישן האם חוזר ומברך.

אמנם הרי יש זמן איסור באמצע לר' עקיבא, דהרי מחצות אסור מדרבנן לאכול הפסח, ואיכא איסור אכילה מחמת אין מפטירין. ויש לעיין מהו כבעין זה לענין ברכת המצוות.

תירוץ ד' - שומע כעונה מאוכל הפסח

לכאורה יש לתרץ דאיירי דהמברך כבר אכל הזבח ועכשיו עומד לאכול הפסח ומברך ברכת הפסח, ורוצה להוציא חבירו שאכתי אוכל הזבח.

אמנם דעת הרמ"א (שם) דמהני לאכול אחר כך בלא ברכה. אבל יש לומר דהיינו דרך מכה ספק ברכות להקל ומכל מקום מידי פלוגתא לא נפקא. ושוב קשה ליישב כן.

ו. טעה ולקח הפסח

תו העירו דיש ליישב בפשיטות טפי, שבטעות לקח הפסח קודם הזבח ובירך עליו ברכת הפסח.

תירוץ ו' - פסח זבח ופסח

הנה במהר"ם חלאווה גופיה תירץ, דאכל תחילה כזית פסח ואחר כך הזבח וסיים בכזית פסח. מעתה מיושב שפיר קושיין, דהא דברכת הפסח פוטר החגיגה, קאי על החגיגה שאוכל אחרי הפסח, ומכל מקום אחרי החגיגה אוכל שנית כזית מן הפסח. וכן תירץ ברבינו יהונתן מלוניל.

א. כך איתא ברמב"ם

הנה באמת כן מבואר בלשון הרמב"ם (פ"ח מהל' חמץ ומצה ה"ט) שכתב שאוכל מגופו של פסח ואחר כך נמשך בסעודה ואוכל כל מה שהוא רוצה לאכול ובאחרונה אוכל כזית מן הפסח. חזינן דדעת הרמב"ם דאין צריך לאכול כל החגיגה קודם הפסח, אלא יכול לאכול החגיגה באמצע אכילת הפסח לפני הכזית האחרון.

ב. אמאי אין מפטירין אחר הפסח

אך הנה בתוספות (פסחים ק"כ א' ד"ה מפטירין) מבואר שני טעמים אמאי אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן, חדא, כדי שישאר טעם הפסח בפיו.

ענף ו' - איסור חמץ

ב. בדעת רש"י שיכול לבטל

אמנם כתב בספר אבן העזר בחידושים לפסחים (שם) דדברי רש"י מדוקדקים, דכונת רש"י בתחילת הששית, ורש"י לשיטתו (י"ב ב' ד"ה שלא) דדין שריפה בחמץ לר' יהודה רק בשעה ששית שהוא קודם זמן איסורו, ואם כן נמצא דאפרו מותר ומותר ליהנות מהשלהבת, מפאת דינא דכל הנשרפין דנעשה מצוותו, ושפיר יוכל לבטל.

ולכן שפיר כתב רש"י לבטל בתחילת שש, דאז זמנו קבוע לשרוף ולא ישכח מלבטל, דאי לא יבטלנו אז, חיישינן שמא ימצא גלוסקא יפה אחר שבע ואז אי אפשר לבטל החמץ ההוא דלא ברשותיה קאי, והיינו משום דלאחר זמן איסורו השבתתו בכל דבר, ואם כן הוה מהנקברין דאפרן אסור בהנאה, ואם כן לאו ברשותיה קאי לבטל.

ג. שיטת תוספות

אמנם תוספות (שם ד"ה אימתא) פליגי על רש"י וסברי דקודם זמן איסורו השבתתו בכל דבר, ואם כן הוה כדין הנקברין דאפרו אסור, והלכך אי אפשר לבטל אף לר' יהודה.

וכי תימא הרי לשיטת תוספות לאחר זמן איסורו דינו בהבערה, ואם כן אמאי אמרינן דלאחר זמן איסורו אינו יכול לבטל, הרי להאמור הנשרפין אפרן מותר, אלא יש לומר דסברי תוספות דהלכה כרבנן דביעורו בכל דבר הלכך אפרו אסור, אבל רש"י סבירא ליה דהלכה כר' יהודה ודוקא קודם זמן איסורו, הלכך גם בשעה ששית אפרו מותר, והלכך יכול לבטל.

ד. תליא בפלוגתת התוספות

אמנם יש לעיין בזה, דיש לדון דתליא בפלוגתת קמאי, דהנה דעת תוספות בפסחים (כ"ט א' ד"ה אין) ובקידושין (נ"ו ב' ד"ה המקדש) דאם שורף איסור הנאה, [אף באיסורי הנאה הנשרפים], ויש באפרו שוה פרוטה, יכול לקדש בו אשה. וכן ביש באיסורי הנאה שוה פרוטה מחמת שימוש דשלא כדרך הנאה. והא דאיתא במשנה בקידושין (נ"ו ב') דהמקדש באיסורי הנאה כמו ערלה וכלאי הכרם אינה מקודשת, איירי דאין שוה פרוטה בהאפר או בהנאה דשלא כדרך. [עוד כתבו דהאפר הוא כפנים חדשות ולכן אינה מקודשת]. חזינן דהא דיכול ליהנות מהאפר משוי בעלות, ואם כן יוכל לבטל החמץ מחמת האפר.

אבל דעת תוספות בעבודה זרה (ס"ב א' ד"ה בדמיה) דשלא כדרך הנאות או אפר, לא משוי דין בעלות בחפץ, דאין זה עיקר שימוש החפץ, ולפי זה לא יוכל לבטל. ועיין לקמן.

האם בעלים על הכל

אמנם לענ"ד יש לדון דאף אם נימא כהתוספות בפסחים וקידושין

חמץ לאחר הפסח

הנה בגמרא פסחים (כ"ה א') פליגי תנאי בחמץ לאחר הפסח, ר' יהודה סובר דאסור בלאו, ור' שמעון סובר דמותר.

א. מהו באפרו

הנה יש לדון לדעת ר' יהודה מהו באפרו, ובעמודי אור (ס"י כ"ו בהג"ה) נקט דאפרו אסור, וכן הוא בקהילות יעקב (פסחים ס"י י"ג).

אמנם באחיעזר (ח"ג ס"י א') נקט דאפרו מותר בהנאה, [וטעמא דילפינן מנותר], חזינן מדבריו דאע"פ דליכא מצות תשבתו מכל מקום ילפינן מנותר דאפרו מותר. [לפ"ז הוא הדין לר' יהודה בחמץ של נכרי בתוך הפסח].

ב. העבירו לקודם קו התאריך

הנה יש לדון אם היה חמץ בתחילת הפסח, והעבירו לקודם קו התאריך, אם לר' יהודה יאסר מן התורה, דאע"פ דעכשיו החמץ נמצא במקום דעדיין י"ד ניסן, מכל מקום הוה חמץ שעבר על הפסח, שהיה רגע אחד בתוך הפסח. וכן היה נראה לכאורה. [אלא אם כן נימא דתאריך האתמול הוא בסתייה לדינא דהיום. ונפקא מינה במי שהגדיל וחזר לתאריך האתמול אם חייב במצוות גדול].

ג. אפרו אסור מחמת חמץ לאחר הפסח

מעתה, כד נימא דלר' יהודה כל חמץ בפסח יש בו גם איסור דחמץ שעבר עליו הפסח, אם כן לדעת העמודי אור אמאי אמרינן דאפרו מותר, מכיון דהוה מן הנשרפין, הא יש עליו שני איסורים, ויאסר העפר מפאת איסור דחמץ שעבר עליו הפסח. והרי חמץ שעבר עליו הפסח שהגיע לפסח הבא, וישרף בפסח הבא, יש לאסרו את האפר מחמת חמץ שעבר עליו הפסח.

ביטול חמץ בשעה ששית

הנה אמרינן בגמרא פסחים (ו' ב') דלאחר זמן איסור חמץ אי אפשר לבטלו דאינו ברשותו. ויש לדון בלא ביטול חמצו, האם עדיין יכול לבטלו באופן ששורפו בשעה ששית ונעשה החמץ אפר.

א. דעת הרא"ש דודאי אינו יכול

הנה לכאורה אינו יכול לבטלו, דהרי בתחילת שעה ששית חמץ כבר אסור בהנאה.

וכך כתב הרא"ש (פרק קמא דפסחים אות י') שמביא בשם תשובות רש"י, דיש דנהגים לבטל החמץ בעת שריפתו בשעה ששית, [וזה לשוני, יש נוהגים לבטל חמץ בתחילת שעה ששית בשעת שריפה וכו', מדאמר לאו זמן ביעוריה וכו' זמן קבוע ולא פשע שפיר דמי].

וכתב הרא"ש דכונת רש"י בסוף חמישית שהוא קודם זמן איסורו, אבל בתחילת ששית כבר אסור בהנאה ואינו יכול לבטלו.

יפקיר ביתו

הנה נחלקו קמאי אם עובר בבל יראה רק כאשר החמץ בביתו, וכך כתבו בר"ן וברמב"ן (פסחים ו' א'), או דילמא עובר גם כשהחמץ לא הוה ברשותו, וכך כתב ברמב"ם (פ"ד הל' חמץ ה"א).

[ובכסף משנה (שם) מבאר דמה שכתב ברמב"ם דגם בהמפקיד עובר, היינו משום דהשומר מקנה לו המקום. אך משמע באחרונים דגם נגזל עובר בבל יראה מן התורה].

והנה להסוברים דאינו עובר, תיקשי הא קיימא לן (שולחן ערוך סי' תמ"ו סע' א') דהמוצא חמץ בביתו ביום טוב כופה עליו כלי. וביאר ברמ"א דטעמא דהרי אסור לטלטלו ולשורפו ביום טוב, נמצא דאינו יכול אלא לכפות עליו כלי.

ולדעת הרבה קמאי (ע' משנה ברורה שם סק"ו דכך היא סתימת השולחן ערוך) איירי אפילו בחמץ שלא ביטלו, כגון שנתחמץ ביום טוב דאי אפשר לטלטלו, דאע"פ דעובר על לאו דבל יראה, אפילו הכי אסור לשורפו ביום טוב, ואין תקנה אלא בכפיית כלי. נמצא דעובר בבל יראה, אבל אין לו תקנה להינצל מהאיסור.

ותיקשי הרי יש לו תקנתא להפקיר ביתו, ועל ידי זה לא יהא ברשותו ואינו עובר. [ודוחק לומר דכיון דעתידי לחזור ולזכות בו חשיבא ברשותו].

א. להני פוסקים

הנה יש לומר דלקמאי דסברי דאיירי גם בחמץ שלא יבטלו, סברי דעובר בבל יראה גם באינו ברשותו. אך אכתי לדידן תיקשי, דלהפוסקים דגם בלא ביטלו אינו מבעיר, נימא דיפקיר ויועיל מספק.

ב. יותר מחומש

וכי תימא דיפסיד יותר מחומש, וכהסוברים דלאו שאין בו מעשה עד חומש. מכל מקום יפקיר בפני שלשה אוהבים וכך לא יפסיד כלום.

ג. ניתק לעשה

וכי תימא דאינו חייב להפקיר מכיון דיכול לתקן הלאו דהרי הוה לא תעשה דניתק לעשה, כמו שכתבו תוספות בפסחים (כ"ט ב' ד"ה רב) דמשהה חמץ בפסח על מנת לבערו אחר כך אינו עובר באותה שהייה בבל יראה, דבל יראה הוה לאו ניתק לעשה.

אך ביום טוב אחרון מאי איכא למימר, הרי כבר אינו ניתק לעשה דלא יוכל לבערו עד סוף החג.

ד. שיטת המרדכי

הנה רצו לתרץ דכמו דלהמרדכי (מנחות אות תתקמ"ד) כשאין לו חוטים לציצית, אינו חייב להפקיר או לפשוט בגדו, דמן התורה אינו חייב למנוע אונס במצות עשה, אם כן הכי נמי בנידון דידן, נהי דחייב להשבית ולבטל החמץ אך אינו חייב לגרום שלא יהא לו הלא תעשה.

אמנם אינו נראה בעיני, דחזינן דביכול לבטל חייב לבטל, אף לתוספות דביטול הוה הפקר וגורם שלא יהא לו חמץ, ומאי שנא מלפשוט הטלית. [אלא דנימא שיש לחלק דהתם בגוף החמץ, אבל בטלית אינו בחוטינן עצמן]. ועל כרחק דבלאוין לא אמרינן לה. [ועוד עיין בגליון חג הפסח תשע"ה ענף ז' שכתבנו עוד תקנות במוצא חמץ].

הנ"ל דמקודשת מפאת האפר או מפאת שלא כדרך הנאה, הכוונה הוא דיש לו בעלות בחפץ רק לשימוש זה אבל לא לשאר השימושים. ואם כן אכתי לא יוכל לבטל מפאת האפר, דנהי דהפקיר זכותו באפר, אבל שאר שימושי החמץ אף שאוסרים בהנאה לא הוציא מרשותו, דאינו יכול להפקירם ולבטלם.

א. אמאי אינו יכול לבטל כל חמץ

הנה ראייה לזה, דאם כן כל חמץ בפסח יוכל לבטל מן התורה מפאת דשרי שלא כדרך הנאותו, וכקושיית תוספות דנתקדש בהם, ומה שתירצו דאין בזה שוה פרוטה, לא יועיל לענין ביטול חמץ דשם אין שיעור שוה פרוטה לענין שנאמר שעל פחות משה פרוטה אינו בעלים, אלא דיהא מוכח דכל הבעלות בחפץ הוא רק לגבי שימושי ההיתר אמנם לגבי השאר אינו בעלים כלל.

ב. שותפות בשור עם האיסור הנאה

אך יש סתירה לזה, דהנה אמרינן בגמרא פסחים (כ"ב ב') דסלקא דעתך דל' אבהו אסור ליהנות מאבר מן החי, דהרי מכיון דכתיב 'לא תאכלו', אחד איסור אכילה ואחד איסור הנאה במשמע.

והקשה הגרע"א בפסחים (שם) היאך סלקא דעתך בגמרא דאבר מן החי אסור בהנאה, הא כתיב פסוק בתורה 'ומכרו את השור החי', חזינן בהדיא דמותר למכור בהמה, אע"פ שחלק מהשור הוה אבר מן החי, [למאן דאמר בחולין (ק"ב ב') דבהמה בחייה לאברים עומדת], והרי אם אבר מן החי אסור בהנאה, אסור למכרו, כמו כל איסורי הנאה דאסור ליהנות מהם על ידי מכירתם.

ותירץ בחזון איש (נאה"ע סי' מ' ס"ק י"ב) דיש לו בעלות על הזכות שלאחר השחיטה. [ולא תיקשי על תוספות בעבודה זרה שהבאנו לעיל, דהתם אפר ושלא כדרך הנאותו אינם עיקר השימוש].

והשתא לפי זה יקשה מכל מקום אמאי משלם השור להניזק, הא הוי שותפות עם הפקר על השימושים האסורים בהנאה, [לחכמים דסברי דלא אמרינן כי ליכא לאשתלומי מהא משתלם מהאין]. אלא לכאורה חזינן דכאשר יש לו שימוש של היתר הוה בעלים על כל החפץ. וכמו כן בעשה קונם על חלק מהשימושים, יהא בעלים גמור, וייצא באתרוג כאשר רשאי גם לאוכלו, ולא נימא דהוי שותפות עם הפקר.

ואם כן מבוארים היטב דברי אבן העזר. אך אם כן יקשה כהנ"ל דלעולם יוכל לבטל מפאת דמותר שלא כדרך הנאה.

ג. חזון איש דבעלים רק על השימושים

אך בחזון איש (שם) מבואר דפשיטא ליה דאף כשיש שימושים המותרים בהנאה, הוי בעלים רק על הני שימושים ולא על החפץ. ולפי זה שפיר כתב הרא"ש בדעת רש"י דאי אפשר לבטל בשעה ששית אע"ג דאפרו מותר. ולפי זה אם איכא איסור בהנאה מסויימת באתרוג לא יצא, וכמו בהפקיר סוג זה של הנאה, שחסר לו בבעלות.

אמנם לדברי האבן העזר שפיר יצא באתרוג, דנחשב בעלים גמור מחמת שיש לו שימוש של היתר.

חיבורו הגדול של

רבינו זצוק"ל

על מסכת מכות

תאיר נרי

יצא לאור עולם

ניתן להשיג:

בירושלים - משפ' בלעדי רח' דברי חיים 18 טל' 0527147778 02-5387087
בבני ברק - משפ' מאיר רחוב אבטליון 12 טל' 0527657191 03-5782362
בבני ברק - משפ' גנחובסקי רחוב נועם אלימלך 14 טל' 0527639733 03-6199732

זאת למודעי הדברים

הנדפסים כאן אינם תמיד בלשון של רבינו זצ"ל, מפאת שלפעמים דרכו היתה לכתוב בקצרה, ולתועלת המעיינים היה מן הצורך להוסיף תיבות קישור והסבר. הרבה פעמים האריך רבינו בכמה וכמה דרכים ואופנים באותו ענין, ולפעמים עשר ידות על הנדפס כאן, ע"כ במקום שהאריך העתקנו רק חלק מהדברים.

סוקולוב 17 בני ברק
L5703949@gmail.com

שמועה טובה תרשן עצם
בס"ד יצא לאור עולם

אגן הסהר
חלק שלישי

למעלה משש מאות עשרים עמודים חדשים, הכולל בתוכו עובדות והנהגות חדשות שעדיין לא נתפרסמו לרבים, עצות והדרכות, פניני הלכה, חידות ופרפראות מרבינו זצוק"ל.

ניתן להשיג:

בירושלים - משפ' פיש רח' גבעת משה 12 (קומה אחת לידת) טל' 02-5373351
בבני ברק - משפ' פיש רחוב הרב קוטלר 21 טל' 0533149777 03-6188995
בקרית ספר - משפ' אפרטרגוט רחוב הרב מפוינבו 9 קומה עליונה טל' 0548474185